

УДК 37:371:372:373

КОМПЛЕКСНІ КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Філоненко М.,
м.Київ

Постановка проблеми. Професія ставить перед особистістю фахівця соціальні, моральні, професійно-ділові вимоги та високий рівень особистісного розвитку. Уявлення про фахівця буде не досить повним, якщо його оцінити з точки зору вузько професійної, тобто з позиції лише технологій професійної діяльності. Професія ставить багато вимог як у сфері спеціальній, так і в психологічному плані. В процесі професійного становлення надзвичайного значення набуває особистісна готовність для здійснення професійної діяльності. Проблема особистісного становлення багатогранна. Під час визначення особистісного становлення фахівців варто брати до уваги не лише індивідуально-психологічні та психофізіологічні відмінності особистості, а й ті, які входять до групи професійно важливих, що впливають на успішність та ефективність професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ґрунтуючись на методологічному принципі єдності діяльності та особистості (Б.Г.Ананьєв, О.О.Бодалев, Б.Ф.Ломов) доцільно розглядати становлення професіонала в діяльнісному аспекті, в органічному зв'язку з особистісним розвитком. В процесі становлення професіонала особистість обов'язково розвивається щонайменше в чотирьох напрямках: особистісно-професійному, професійно-кваліфікаційному, професійно-посадовому і моральному (А.Реан, В.М.Шепель). В амеологічних дослідженнях йде мова про професіоналізм, який включає в себе професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності, це дозволяє розширити межі і підняти рівень особистісного в професіоналізмі.

В психолого-акмеологічних дослідженнях під особистісно-професійним розвитком розуміють процес формування особистості (в широкому сенсі) і її професіоналізму в саморозвитку, професійній діяльності і професійних взаємодіях (А.Деркач, В.Дьяков, Е.Климов., А.Реан та ін.).

Постановка завдання статті. Узагальнення проведених досліджень дозволяє стверджувати, що в процесі особистісно-професійного розвитку відбуваються наступні прогресивні структурні зміни особистості, які слід більш ретельно досліджувати:

1. Зміни спрямованості особистості:
 - розширення кола інтересів і зміна системи потреб;
 - актуалізація мотивів досягнення;
 - виникнення потреби в самореалізації та саморозвитку.
2. Збільшення досвіду та підвищення кваліфікації:
 - підвищення компетентності;
 - розвиток та розширення вмінь та навичок;
 - засвоєння нових алгоритмів вирішення професійних завдань;
 - підвищення креативності діяльності.

3. Розвиток складних професійних здібностей.
4. Розвиток професійно-важливих якостей, які визначаються специфікою діяльності.
5. Розвиток особистісних якостей.
6. Підвищення психологічної готовності.

Для теоретичного аналізу психологічних проблем особистісного становлення майбутнього фахівця значний інтерес мають праці зарубіжних вчених А.Маслоу, Дж.Сьюпера, Дж.Холланда. Виділимо основні концептуальні положення на яких ґрунтується вивчення даної проблеми:

- професійне становлення особистості має історичну та соціокультурну зумовленість;
- ядром професійного становлення особистості є розвиток особистості в процесі професійного навчання, оволодінні професією і виконанні професійної діяльності;
- процес професійного становлення особистості є індивідуально неповторним, але в ньому можна виділити якісні особливості і закономірності;
- професійне життя дає можливість людині реалізувати себе, дає особистості можливості до самоактуалізації;
- знання психологічних особливостей професійного розвитку дозволяє людині свідомо проектувати свою професійну біографію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічною основою проектування концепції є принципи системного, особистісно-діяльнісного, динамічного підходу до професійного становлення, гуманістична теорія самоактуалізації і самореалізації особистості.

Одним із найбільших досягнень в психології становлення професіонала є концепція системного підходу, яку найбільш ґрунтовно представлено в працях Б.Ф.Ломова. Ця концепція визначає закони взаємозв'язку та взаємозумовленості відображу вальних, регулятивних, комунікативних функцій психіки, фізіологічних та інших функцій і структур організму, а також явищ, процесів і об'єктів зовнішнього світу. Вона відображає ієрархію взаємозв'язків цих функцій в процесі формування і розвитку суб'єкт - об'єктних стосунків, вияв системотворчих факторів професійної діяльності, зародження і вияв системних властивостей суб'єкта та об'єкта праці, роль структурно-функціональних особливостей в регуляції діяльності, в розвитку особистості.

Системний підхід заснований на розгляді, по-перше, конкретної діяльності як специфічної форми активності людини; по-друге, різних проявів психічного як цілого, яке притаманне суб'єкту; по-третє, психічних явищ як багаторівневої системи; по-четверте, психічних властивостей з позиції кількості. Але сам по собі системний підхід не забезпечує всіх необхідних умов для вивчення як самої професійної діяльності, так і спроможності її виконувати.

Системний підхід реалізується в сукупності інших, більш конкретних наукових підходів, теорій та методів.

Серед таких методологічних концепцій можна виділити діяльнісний підхід у вивченні становлення особистості в професії, який базується на положеннях теорії діяльності, який запропонований О.М.Леонтьєвим і концепції регулюючої ролі психічного відображення Б.Ф.Ломова. За цим підходом необхідно встановити причинно-наслідкові зв'язки на різних рівнях макроструктури трудового процесу і цим самим проникнути в суть явищ, які визначають особливості формування і прояву професійної готовності людини. Закономірності психічного відображення світу, співвідношення образних конструктів в процесі діяльності, адекватність психічних і фізіологічних ресурсів вимогам діяльності, зміна змісту, засобів і умов трудового процесу і відповідно, вимог до людини, можливість мобілізації функціональних ресурсів в екстремальних умовах визначають особливості особистісного становлення майбутнього фахівця.

О.М.Леонтьєв розглядав особистість як момент діяльності і як її продукт. На його думку, особистість людини також «вироблюється», створюється суспільними відносинами, в які індивід вступає в процесі реалізації будь-якої діяльності. А те, що в діяльності відбувається зміна особливостей індивіда «складає не причину, а наслідок формування його як особистості» [5, с.25].

«Особистість є тією основою на якій, і в системі якої здійснюється функціонування і розвиток всіх психічних процесів» [5, с.45]. Згідно запропонованої концепції О.М.Леонтьєва процес розвитку особистості виглядає наступним чином: «Формування особистості передбачає розвиток процесу цілепокладання і відповідно розвитку дій суб'єкта. Дії все більше збагачуються, ніби перетворюються в те поле діяльності, які вони реалізують і вступають в протиріччя з мотивами, які виникли в зв'язку з цим» [5, с.56]. В результаті цього відбувається зсув мотиву на ціль, зміна їх ієрархії і народження нових мотивів – нових видів діяльності.

Проте не дивлячись на домінуюче положення діяльнісного підходу серед інших концепцій особистості і її практичне застосування має деякі обмеження, а саме аспект, який запропонувала Л.І.Анциферова: «Положення про те, що особистість розвивається в діяльності не може бути про трактована в тому смислі, що будь-яка діяльність є умовою розвитку особистості» [3, с.132].

Відповідно існує положення про особистісний підхід у вивченні особистісного становлення фахівця реалізує уявлення про особливості прояву внутрішніх факторів діяльності і їх ролі в регуляції процесів формування і реалізації цієї системної властивості суб'єкта праці. Експериментально підтвердженими є ті факти, що готовність до виконання людиною певної професійної діяльності зумовлена не лише її професійними характеристиками, але й також особливостями мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової, темпераментної і характерологічними сферами особистості (Альбуханова-Славська, Анциферова, Платонов).

Та ж Л.І.Анциферова, яка розвинула концепцію динамічного підходу, який орієнтований на дослідження

закономірностей постійного «руху» самої особистості в просторі своїх якостей, соціальних норм, які змінюються та ін. має велике значення у припущенні і науковому обґрунтуванні умов та факторів особистісного становлення фахівця. Даний підхід має на меті вивчення кількісних змін в особистості, прогресивних чи регресивних форм і тенденцій розвитку, причин трансформації особистості і в цьому ця концепція відрізняється від динамічних концепцій особистості, які відображають в основному функціонально-енергетичні характеристики людини. За даного підходу особистість є активною в процесі свого розвитку.

Суттєве значення для дослідження в напрямі особистісного становлення професіонала окрім вищезазначених методологічних підходів і концепцій має положення суб'єктно-діяльнісного підходу, який заснований на наукових ідеях Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, Б.Г.Ананьєва, Б.Ф.Ломова, К.А.Альбуханової-Славської, А.В.Брушлінського, Є.О.Клімова та інших дослідників. Згідно цього підходу людина в результаті включення в процес трудової діяльності і інших видів цілеспрямованої та усвідомленої активності (гра, навчання, спілкування) набуває специфічних властивостей і якостей самоорганізації, саморегуляції і самоконтролю, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов і засобів активності, координації всіх психічних процесів, станів і властивостей з об'єктивними та суб'єктивними умовами своєї активності і, зокрема, професійної діяльності.

С.Л.Рубінштейн запропонував застосування підходу за якого розкрив діяльність не як абстрактну структуру, а як конкретну діяльність індивіда в відповідних історичних умовах. Він вважав, що «суб'єкт як суб'єкт діяльності ніколи не зводиться до неї, він завжди багатший, ніж конкретні форми, в яких він об'єктивується» [7, с.89], що особистість не є ієрархією діяльності, а є ієрархією різних рівнів її організації. Вищі рівні особистісної організації виступають як ведучі по відношенню до системи психічних процесів, станів, властивостей та ін.

Важливими положеннями суб'єктно-діяльнісного підходу є: 1)нерозривний зв'язок і взаємовплив людини і діяльності, в яку вона включена; 2)творчий та самостійний характер діяльності, яку вона виконує; 3)розуміння діяльності як цілеспрямованої, свідомої, практично перетворюючої людину по відношенню до зовнішнього світу і до самої себе; 4)розвиток суб'єкта в діяльності і зміна самої діяльності. Таким чином, згідно суб'єктно-діяльнісного підходу людина, її психіка формуються і проявляються в ході діяльності, завжди соціальної, творчої, самостійної, перетворюючої.

Використання положень суб'єктно-діяльнісного підходу при вивченні особистісного становлення майбутнього фахівця має реалізовуватися через структурно-динамічну концепцію, суть якої полягає в вивченні професійно-особистісного становлення фахівця на різних етапах його підготовки.

К.К.Платонов сформулював концепцію динамічно функціональної структури особистості, в якій він виділив чотири підструктури: 1) соціально-детерміновану підструктуру (направленість, морально-етичні якості); 2) досвід (знання, уміння, навички, звички); 3) індивідуальні

особливості психічних процесів; 4) біологічно детерміновану підструктуру (конституційні особливості та темперамент). Він розглядає здібності та характер не як структурні утворення, а як загальні якості особистості.

Особистісне становлення фахівця нерозривно пов'язане з професійним самовизначенням особистості, тобто її самореалізації, самоствердженням, самоздійсненням. Це свідомий акт вияву та утвердження власної професійної позиції, особливо в проблемних ситуаціях, зумовлених проявом внутрішніх ресурсів, сил, установок на шляху професійного становлення особистості.

Е.Ф.Зеер так дає поняття професійного самовизначення - «професійне самовизначення – це складний та тривалий процес пошуку особистістю свого місця в світі професій, ставлення до себе як до суб'єкта відповідної діяльності, співставлення своїх фізичних і інтелектуальних сил і здібностей, інтересів та схильностей, цілісних орієнтацій і установок до вимог професійної діяльності» [4, с.79].

Професійне самовизначення входить в структуру професійного спрямування особистості і є суттєвим компонентом професійного становлення особистості. Як тривалий та динамічний процес професійне самовизначення характеризується діалектичним протиріччям між потребами особистості в набутті відповідного соціального статусу, в самореалізації, самостверженні і недостатньому уявленні про професію, відсутності необхідних знань, умінь і навичок, несформовані професійно важливих якостей. Однією з форм прояву цього протиріччя є недостатні уявлення особистості про себе як професіонального ідеалу. Таким чином, професійне самовизначення призводить до формування образу «я» професіонала в загальній концепції життєдіяльності особистості.

Професійне самовизначення варто розглядати і в контексті самосвідомості, самопізнання і «Я-концепції», тобто усвідомлення і розуміння своїх властивостей, свого ставлення до оточуючого середовища, зокрема, у сенсі ставлення до своєї професії, конкретної діяльності, яка визначає можливості особистісного і професійного розвитку, становлення особистості професіонала.

Рівень самосвідомості достатньо повно реалізується в «Я-концепції», яка включає в себе три компоненти: когнітивний (чи «Я»-образ), емоційний (чи самооцінка) і поведінковий. Зміст і співставлення образу «Я в професії»

і образу професіонала (його еталонній моделі) можна розглядати не тільки і не стільки як фактор (індикатор) регуляції розвитку суб'єкта праці, але й як критерій зорієнтованості особистості, її проникнення в світ вибраної професії.

Не менш важливим при дослідженні особистісного становлення фахівця є акмеологічний напрям. Ще Б.Г.Ананьєв вказував на необхідність проведення фундаментальних досліджень зрілості чи дорослості, зазначаючи, що це найбільш важливі періоди розвитку особистості, для яких характерна висока творча і соціальна активність. Ступінь зрілості, вершина зрілості – акме, це багатовимірний стан людини, який охоплює визначений період її розвитку і характеризує наскільки вона (людина) відбулася, спеціаліст своєї справи як особистість. В контексті професійних досягнень мається на увазі особистісно-професійний розвиток. В акмеологічних дослідженнях щодо професіоналізму йде мова про професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності. Це суттєво розширює можливості акмеологічних досліджень і виводить їх на рівень особистісного професіоналізму [2, с.187].

А.Реан дає таке визначення професіоналізму діяльності – «це якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснити діяльність з високою продуктивністю». Професіоналізм особистості – «якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень професійно важливих ділових якостей, акмеологічних складників професіоналізму, адекватний рівень досягнень, мотиваційна сфера і ціннісні орієнтації» [6, с.130].

Висновки. Результати теоретико-експериментальних досліджень на основі вищевикладених принципів і положень свідчать про те, що проблема визначення і формування професіоналізму фахівця пов'язана з закономірностями професіоналізації суб'єкта праці і його особистісного розвитку, яка в свою чергу є процедурою динамічною, реалізується на різних етапах професійного становлення, зокрема навчання у вузі, є соціально і економічно значущою в сучасному суспільстві.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із обґрунтуванням критеріїв визначення показників професіоналізму.

Література та джерела

1. Альбуханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / Ксения Александровна Альбуханова-Славская // Психология формирования и развития личности / Отв.ред. Л.И.Анцыферова. – М.: Наука, 1981. – 299 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – М.: Наука, 1997. – 380 с.
3. Анцыферова Л.И. Личность и деятельность / Людмила Ивановна Анцыферова // Проблемы личности: Материалы симпозиума. – М.: Изд-во Ин-та философии АН СССР, 1969. – 442 с.
4. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Эвальд Фридрихович Зеер // Психол.журнал. – 1997. – Т.18. – №6. – С.35-44
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Реан А.А. Методологическое руководство по исследованию типов акцентуаций / Артур Александрович Реан. – СПб.: ГП «ИМАТОН», 1993. – 52 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 488с

В статті здійснений аналіз комплексних концепцій особистісного становлення фахівця у вітчизняній та зарубіжній психології. Здійснюється узагальнення наукових досліджень з питань особистості та діяльності.

Ключові слова: особистість, професійне становлення, особистісне становлення, діяльність, принцип єдності діяльності

та особистості.

В статье осуществлен анализ комплексных концепций личностного становления специалиста в отечественной и зарубежной психологии. Осуществлено обобщение научных исследований по вопросам личности и деятельности.

Ключевые слова: личность, профессиональное становление, личностное становление, деятельность, принцип единства деятельности и личности.

The author of the article has provided the analysis of complex conceptions of the personality becoming of a specialist in home and foreign psychology. Generalization of scientific researches has been carried out on issues of personality and activity.

Key words: personality, professional becoming, personality becoming, activity, principle of unity of activity and personality.